

Johannes Steenstrup *og Danmarks Riges Historie*

AF

JON A. P. GISSEL

Johannes Steenstrup (1844-1935) var sin tids mangsidigste danske historiker: Han har skrevet om dansk politisk historie, om normannerne i England og Frankrig, om landbrugshistorie, om folkeviser og stednavne og om den danske kvindes historie. Han var professor i historie (Rostgardianus) 1882-1917, og hans virksomhed er et godt eksempel på, at forskning/litterær produktion og undervisning ikke behøver at stille sig hindrende i vejen for hinanden; 1886/87 holdt han således forelæsninger om folkeviserne, og 1891 udsendte han en bog om emnet. 1905 forelæste han over Danmarks natur og de danskes forhold til den og fik samme år i Historiske Tidsskrift trykt flere mindre artikler om dette emne.

Midt i Steenstrups forfatterskab ligger hans bind i samleværket Danmarks Riges Historie; et bind der omhandler oldtiden og den ældre middelalder og udkom i 4 bøger 1897-1904. Det er hans mest udprægede syntese. Værket har mødt megen kritik, både i samtid og eftertid; Steenstrup var nationalt konservativ, også partipolitisk konservativ, og da radikalismen som bekendt sejrede i kulturkampen, både indenfor og udenfor faget, har han været kørt ud på et sidespor, og med fagets stærke tilslutning til Erslev som metodisk forbillede har man ikke kunnet affinde sig med, at Steenstrup pegede på andre muligheder. Aksel E. Christensen udtaler sig på baggrund af en principiel afstandtagen fra Steenstrup ret anerkendende om værket: »Han er ikke ukritisk, men han indpasser detaljerne i et harmonisk helhedssyn, og ind i dettes faste grundlinier formaar han intimt og levende at indføje det mylder af nyt stof alle vegne fra, som han beherskede som en sjælden suverænitet«. – Derefter fastslår han igen radikalismens almindelige syn på Steenstrup; hans opfattelse kan sammenfattes som: Fornem syntese på et forfejlet grundlag. Kaj

Hørby giver som helhed en langt mere positiv vurdering af Steenstrup, fremhæver ham for en væsentlig metodisk indsats på et højere forskningsniveau end den elementære kildekritiks, hans åndelige bredde og menneskelige rigdom, men mener, at netop dette værk viser en overdreven pietetsfølelse overfor Saxo.¹

Jeg vil nu forsøge at beskrive værket, især som syntese, og belyse det ud fra Steenstrups teoretiske udsagn og øvrige forfatterskab. Først nogle ord om hans teori.²

I festskriftet til sin 90årsdag har Steenstrup givet sin grundlæggende opfattelse af historien:³

Vi har i Historien at gøre med et Stof af en helt anden Art end hvad der ellers omgiver os i Naturens Verden, levende eller livløst. Vi står overfor Individualiteter, saaledes som de fremtræder i Folkeslags, Samfunds eller Personligheders Skikkelse.

Vi skal vide, at Samfundet har en individuel Karakter, opfatte og forstaa den, men ogsaa, at det til en anden Tid kan være undergaaet en Forandring og have skiftet Sind og Lune, Syn og Smag.

For Steenstrup kan en individualitet både være en person og en anden historisk størrelse, forudsat at den har en kerne, en karakter, som det er historikerens opgave at forstå. Når historien består af individualiteter, kan der ikke være love for dens gang, og historieforskningens metode må derfor være en anden end naturvidenskabernes. Samtidig er der i dette individualitetsprincip indeholdt et udviklingsbegreb: Den historiske størrelse kan ændre træk på mange måder, men, må man forstå, ikke karakter, hvis den skal bestå.

Men når individualitet kan betegne historiske størrelser af vidt forskellig art, må det kunne betyde både helhed og enkelthed. En person indgår i en helhed af sin landsdel til en bestemt tid, og den er igen en enkelthed i forhold til landet. I hvert tilfælde gælder det for historikeren at forstå kernen, men samtidig er der åbnet mulighed for, at argumentationen kan bevæge sig på mange forskellige niveauer. Derfor skriver Steenstrup om den samlede opfattelse af historien:

¹ Aksel E. Christensen: *Fra Kr. Erslev til Erik Arup*, i: *Linier i dansk historieskrivning i nyere tid*, Den danske historiske Forening 1976, s.25f. – Kaj Hørby i *Københavns Universitet 1479-1979*, Det filosofiske Fakultet, 3.del, 1980, s.441 flg.

² *Større teoretiske udsagn især i: Fra Fortid og Nutid*, 1892; *Historieskrivningen*, 1915; *Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer*, 1934.

³ *Nogle Omrids... s.23.*

Historikeren maa se Livet i dets hele Mangfoldighed og ikke blot enkelte Ytringer af det; han kan alene ad den Vej erfare de praktiske Hensyns tusendfoldige Indgriben i Menneskenes Historie, han kan alene derved lære de menneskelige Karakterer og Motiver at kende, den store Strøms Indvirken paa den Enkelte og den Enkeltes Indgriben i det Hele.⁴

Og om kildekritikken: »Saaledes maa vi stadig undersøge Kildens Enkeltheder for at faa Oplysning om dens Helhed, idet vi saa atter ud fra Opfattelsen af Helheden blive i Stand til at vurdere den omspurgte Enkelthed«.⁵ Man kan ikke adskille undersøgelsen af kildens ægthed fra undersøgelsen af om den fortæller sandhed; forskningen bevæger sig i en »Kredsgang«.⁶ Her er Steenstrup inde på den hermeneutiske cirkel.

Derfor fremhæver Steenstrup også »Fantasi og Kombinationsevne«⁷ som nødvendige for historikeren. Forskeren skal kunne »bøje og omforme sig«⁸ for at forstå en anden tid, han skal kæmpe for at vinde en »indtrængende Forstaaelse«⁹ af de forskellige individualiteter; Steenstrups krav om psykologisk indsigt går både på »Menneskets Sjæleliv«¹⁰ og på »en hel Tidsalders sjælelige Karakter«.¹¹ På den måde er der nøje sammenhæng mellem Steenstrups opfattelse af historien og af historikeren.

Steenstrup er med sit individualitetsprincip repræsentant for historismen. Filosofen Herder (1744-1803) grundlagde den vegetative udviklingstanke eller organismetanken, som i korthed går ud på, at både menneskers og folkeslags væsen i deres dybeste grund er individuel, og grunden til det, der kommer senere, lægges i barnet og i folkets tidlige periode. Grundlæggende ændringer kan ikke komme udefra; i det mindste må det oprindelige blande sig med det nye, ligesom planten lutrer fremmed stof til en del af sig selv. Tempoet i udviklingen kan ikke sættes op, men det samme vedbliver heller ikke at være det samme. Betoningen af erfaring og af det nationale hænger sammen: Mennesket bliver kun menneske gennem sin plads i historien og i traditionen.¹²

Steenstrup peger selv på Niebuhr og Ranke som forbilleder både med hensyn til prøvelse af beretningerne og den historiske indlevelse.¹³ Hos Ranke er det især staten som individ, der har interesse, men også de enkelte politiske personligheder. Samtidig med at han studerer enkelt-

⁴ Fra Fortid og Nutid, s. 2.

⁵ Historieskrivningen, s. 197. 6. Ibidem s. 203. 7. Ib. s. 178. 8. Ib. s. 184.

⁹ Ib. s. 225. 10. Ib. s. 224. 11. Ib. s. 227.

¹² Fr. Meinecke: Die Entstehung des Historismus, Berlin 1936, 2. del, kap. 9 om Herder.

¹³ Nogle Omrids... s. 16.

hederne, fastholder han tanken om en overordnet åndelig enhed. Mange af hans efterfølgere studerede kun enkelthederne og opgav enheden. Da man samtidig forkastede historieskrivningen før 19. årh. som ukritisk og uden teoretisk interesse og absoluterede sin egen tids forskning, »den moderne Videnskab«, kunne denne form for historisme forenes med positivisme (Kr. Erslev). Dette opponerede Steenstrup på flere måder imod.¹⁴

Det skal tilføjes, at når Steenstrup interesserer sig for staten og udtaler sig om den på en anden måde, end konservative ville gøre i dag, hænger det også sammen med, at i 19. årh. var konservatismens hovedmodstander de liberale, hvorimod det i 20. årh. har været socialismen. Steenstrup beskæftigede sig selv meget med kulturhistorie, men han fastholdt altid, at

Staternes Historie vil vedblive at være Kærnen i al Historie. Staten er Kulturens skønneste Frembringelse, Staten sammenholder alt, udvikler det og bringer det til Frugt.¹⁵

Men samtidig afviser han, som vi skal se, staten som et overmægtigt redskab for voldsom forandring, ligesom konservatismen i almindelighed;¹⁶ han forkaster den preussiske skoles overdrevne statsdyrkelse.¹⁷

Når man sammenligner 1. bind af D. R. H. med andre værker af Steenstrup f.eks. *Normannerne* (tidligere) eller *Normandiets historie* (senere), viser der sig en tydelig forskel i genre: D. R. H. er trods alt en populær fremstilling (... et stort Værk, der samtidig med at det var fuldt videnskabeligt underbygget, skulle give en Fremstilling af Danmarks Historie, der var tilgængelig for Hvermand);¹⁸ meget af det, Steenstrup skriver her, har han argumenteret for andetsteds: s. 255 skriver han f.eks., at Saxo under navn af Kong Frodes Love har bevaret bestemmelser, som sikkert stammer fra vikingehæren; i 1. bind af *Normannerne* har han indgående undersøgt spørgsmålet.¹⁹ *Normandiets Historie* har med sine indledende kapitler om kilderne, sine diskussioner helt ned i enkelthederne, sit svulmende noteapparat og sine lange kildecitater på latin et helt andet præg end D. R. H.²⁰ Begge beskriver dannelsen af en stat, men

¹⁴ Jeg håber at kunne vende tilbage til dette emne.

¹⁵ *Historieskrivningen*, s. 145.

¹⁶ N. O'Sullivan: *Conservatism*, London 1976, kap. I.

¹⁷ *Historieskrivningen i det nittende Aarhundrede*, 1921, s. 52.

¹⁸ *Nogle Omrids...* s. 33.

¹⁹ *Normannerne I*, 1876. – Det er et hovedsynspunkt i Steenstrups *Saxokritik*, at denne flytter begivenheder i tid, se Saxo Grammaticus, *Arkiv f. nord. fil.* XIII, 1897, s. 101- 163.

²⁰ *Normandiets Historie under de 7 første Hertuger*, 1925.

D. R. H. viser tydeligst Steenstrup som synteschhistoriker, hvorimod Normandiets Historie bedre ville illustrere hans kildekritik. D. R. H. har med sit rige billedmateriale heller ikke samme asketiske præg som Normanerne, der er helt uden illustrationer.

Jeg vil nu først fremdrage nogle få kernepunkter, dernæst behandle statsdannelsen som hovedtema i værket, og endelig se på åndshistoriens plads, dens forhold til værkets komposition og brugen af ikke-skriftlige kilder.

En række overordnede træk viser lighed med Herders filosofi: Bogens allerførste betragtninger handler om forholdet mellem folket og naturen:

Et Folk er paa en egen Maade knyttet til den Jord, hvorpaa det bor, og et Folk, som vandrer, mangler et af de vigtigste Midler til at skabe og udvikle sine folkelige Ejendommelighed. Ved Fødsel, ved Samliv ere et Lands Borgere i Aand og Sind voksne sammen med den Jordbund, hvorpaa de leve; de ydre Minder fra Fortiden gribe betydningsfuldt ind i Folkets senere Liv. Bevidstheden om, at Forfædrene have levet under disse samme Naturvilkaar, have nydt Begunstigelserne ved Landets Frugtbarhed, glædet sig ved dets Skønhed og kæmpet mod den samme Umildhed eller Goldhed, virker mægtigt til at knytte Baandet mellem Fortidens Slægt og de nulevende og lader Folket blive sig sin Ejendommelighed bevidst.

Her er temaet allerede individualitetens dannelse og erfaringens betydning for det nationale særpræg. Man aner bagved lignelsen om planten og jordbunden. Steenstrup har teoretisk understreget nødvendigheden af »at se Folket og de optrædende Personligheder i de Omgivelser, som Landets og Stedets Natur gav dem«,²¹ og med hans studium af de danskes forhold til naturen in mente, må man nok sige, at de første ord i D. R. H. udtrykker noget væsentligt hos ham.²² Måske er det også en forskel til Herder i den rolle, bevidstheden spiller? Der er jo tale om en historisk bevidsthed, og om at folket ikke blot har en ejendommelighed i kraft af de naturlige betingelser og historien, men at det bliver sig denne ejendommelighed bevidst. Jeg kan ikke afgøre det, men Steenstrups udsagn om Herder, at han miskender åndens væsen og ser dens gerning som naturproces²³ peger vel i samme retning.

Endvidere tydeligere er bevidsthedens betydning i Steenstrups ud-

²¹ Nogle Omrids... s. 16.

²² A. E. Christensen anfører op. cit. s. 17 denne indledning alene som et eksempel på »ukompliceret fremstilling«.

²³ Historieskrivningen, s. 132.

talelse om sagnhistorien. Efter at han har understreget, at sagnene ikke kan sættes i forhold til de materielle levn, skriver han s. 104:

Et Folks Sagnhistorie er dets Morgendrømme, alt, hvad det mindes, da det vaagner til historisk Liv og søger at samle de flygtende Erindringer... En enkelt Gang kan det lykkes Forskningen midt inde i Sagntiden at gribe en Begivenhed, som den ved Hjælp af andre Oplysninger kan omsætte til Historie, fæstne til Sted og binde til Tid. Men selv om Sagnet er uvirkeligt og Begivenheden aldrig oplevet, eller dog ikke oplevet af dette Folk, er det dog som ældgammel Erindring gaaet ind i dets Eje, og Sagnet har ved sit Liv i menneskelige Sjæle haft den store Betydning at være nærende Brød for Folkets Aandsliv, kvæge dets Fantasi og forme dets Karakter.

Steenstrup anfører altså sagnene først og fremmest af åndshistoriske grunde. De er med til at forme den nationale individualitet. Igen betones den historiske bevidsthed, jvf. s. 118 om »Historiens Minder, som bærer Idealerne frem for Menneskene og stadig tænde til nye Bedrifter«. Sagnene er en del af folkets kerne, dets karakter, netop ved at det som ældgammel erindring har levet i folket så længe nogen kan huske, og på den måde er det, som tidligst er hændt folket, baggrund for det der sker senere. Også her aner man bagved en lignelse, nemlig om barnet, der vågner til bevidst liv.

Steenstrup prøver s. 352 flg. at samle en række spredte træk til en åndshistorisk karakteristik af danskerne lige omkring kristendommens indførelse. Han finder både livslyst og alvor, glæde over naturen, men samtidig et praktisk syn på den. Digtningen stræbte mod »det tankevægtige i den tætbyggede Form«. Han finder også, at »I de Guder, paa hvilke de troede, har det etiske Element, Karakteren og det personlige Sjæleliv, været Midtpunkt, langt mere end Natursiden«. Han finder skønheds-glæde i forbindelse med veltalenhed og legemsøvelser, men »Mindre mærkes derimod en saadan Følelse for Skønhed, som lader Forstanden hvile, medens Drømmen raader, ikke heller det rent lyriske Udbrud for Følelsen saa lidt som en saadan Legemets Bevægelse, som blot indeholder Skønhed uden tillige at give Vidnesbyrd om Kraft«. Sådan har han set den danske nations individualitet, med vægt på det praktiske, det enkle, en etisk holdning, ingen overdreven subjektivitet; denne opfattelse viser sig på mange ledder i hans forfatterskab, f.eks. i folkeviser- og stednavneforskningen.

I kraft af individualitetsprincippet fremhæver Steenstrup også det

selvgroede fremfor »skrivebordsarbejde«. Herredsinddelingen er ikke foretaget ovenfra af »Statshensyn«, men herrederne er naturlige sammenlutninger af nærboende med fælles interesser; derfor kan de godt på et senere tidspunkt have fået deres endelige form af »Rigets Styrelse« (s. 455). Her er både individualiteten og udviklingen og samtidig en vis tilbageholdenhed med at tilskrive staten æren for alt; det organiske består i, at staten udformer noget, som allerede findes. Tilsvarende beskriver han s. 812 flg. retten som selvgroet, betinget af samfundets sædvane, som kongerne først efterhånden får større indflydelse på.

Dette skal ses i sammenhæng med, at statsdannelsen er værkets hovedtema. Vikingerne lærer efterhånden at indordne sig i en stor hær (s. 239), et tema Steenstrup har behandlet langt mere udførligt i Normannerne. Han fremhæver s. 255 vikingehærens enighed og sammenhold modsat splittelsen i de frankiske og angelsachsiske riger, og i et centralt afsnit s. 277 flg. sammenfatter han vikingetogenes betydning således, at de fremtvang netop disse egenskaber i de vesteuropæiske lande. Spliden i de vestlige riger tilkaldte og begunstigede vikingerne, men nu sluttede angelsachserne sig sammen. Særlig interessant er omtalen af det frankiske rige:

Det kunde synes som om Vikingerne overfor Karl den Stores Rige nærmest virkede som dem, der søndrede og splintrede; i Virkeligheden bidroge deres Indfald til Erkendelsen af, i hvilken Grad Kejserrigets sammensatte, vidtstrakte Vælde manglede naturlig Enhed, og Modgangen ledte til en Forstaaelse af, hvilke Landsdele der folkeligt og militært burde høre sammen... de oplærte ogsaa Befolkningen til at samle sig om de nærmest liggende og for Udviklingen betydningsfuldeste Opgaver.

Kejserriget er altså det modsatte af selvgroet, en kunstig forening ved magt af elementer med vidt forskellige interesser, en abstraktion; en virkelig statsdannelse kræver naturlig enhed, d.v.s. holdbare enheder, der udtrykker en individualitet, hvor befolkningen har fælles mål at samles om og formår dette. Vikingerne bidrager hertil, men det bør i den forbindelse nævnes, at Steenstrups sympati langt fra altid er på deres side, men også på de forsvarende folkeslags, s. 310, 365; jvf. de stærke billeder i Normannerne II, s. 331 om vikingetogene »Aadselfuglen« og »styg Syge«. Han gør opmærksom på, at de også var håndværkere og handelsmænd, D. R. H. I. s. 261.

For Steenstrup har Danmark udgjort en naturlig enhed; derfor er statsdannelsen her selvgroet, den vokser langsomt frem gennem århund-

rederne, ikke fordi nogen har planlagt det, eller rettere: Det er bedre, at der ikke er nogen der planlægger det. I denne sammenhæng træder organismetanken frem på markant måde. Ved indledningen til »Svend Estridsens og hans Sønners Tidsalder« (1042-1157), s.417f. beskriver han, hvordan danskerne efter stærk aktivitet udadtil og stærk påvirkning udefra får en hviletid:

Folket afslutter sig inden Døre, Landet samler sig, det søger at opbygge sit eget Hjem og at afklare alle de vundne Erfaringer.

Men en tilsyneladende Hviletid udviser netop ofte den største Virksomhed og Udvikling. I Fostret foregaar den stærkeste Vækst, i Puppetheden, da Dyret synes fuldkommen at slumre, arbejdes der med utrolig Kraft, der omsmeltes, smedes og hamres, indtil Hammen kan kastes og en ny Skabning fuldt udfoldet flyver frem. Den hundredaars Stilhedstid, som nu indtræder, var netop en saadan Væksttid, da Samfundet omformede og fæstnede sig, men kun sjældent traadte frem for den store Verden. Og der var betydningsfulde Opgaver at varetage indenfor Folket. Det varme Vikingeblood maatte kølnes og ledes som pulserende Kraft ind i alle Samfundets Organer, en Ordning og Fuldførelse af den kirkelige Bygning maatte foregaa, ved Forfatning og Love maatte der skabes Ro og Tryghed, saa at hver kunde arbejde paa Fredens Gerning.

Og alt dette skete, saa at Landet – efter en kortere Forfaldstid i det 12. Aarhundredes første Halvdel – kunde gaa glimrende udrustet ind til Valdemarernes Storhedstid.

Som indledning til den kortere forfaldstid skriver Steenstrup s.509:

Enhver Tid kan kaldes en Overgangstid; den er en Del af den evig rindende Strøm. I hvert Fald kendes der næppe et Tidspunkt, som ikke er bleven betegnet som en Overgangstid af den Betragter, der saa det ufærdige og uløste i Samtiden. Men med fuld Grund kan man kalde det Tidsrum, som nu skal skildres, en Overgangstid, saaledes som en Borgerkrigsperiode altid maa være. En akut Sygdom maa føre til Sundhedens Generhvervelse eller til Død, og Borgerkrig er en saadan Sygdom, da de Kræfter, som skulde nære og opholde Organismen, krige mod hinanden indbyrdes og derfor nødvendig maa fremkalde enten Samfundets Fornyelse eller dets Undergang. Det er en Tilbageskridtets og Nedbrydelsens, en Oprørens og Splidens Tid, som nu forestaar, men ogsaa en Tid, hvor de Kræfter vokse til, som skulde bringe Styrke og Helbredelse.

Disse 2 nøglepunkter viser organisme billedet udpræget i syntesens tjeneste; det holder sammen på enkelthederne og bevarer overblikket i en periode, der ellers kan virke forvirrende. Der tegnes tydeligt billedet af en udvikling, men en udvikling, der kræver sin tid, fordi den er en omformning på mange niveauer, og fordi påvirkningen udefra skal kunne optages roligt (afklaring af de vundne erfaringer). Højdepunktet er resultatet af det foregående, mindre glørværdige. Steenstrup opnår med dette billedsprog både stærkt at understrege sammenhængen i udviklingen og det forskelligartede i dens udtryk. En hviletid, en forfaldstid og en storhedstid er alle nødvendige led i kæden, men med hver sin individualitet. I billedet af puppen får Steenstrup rummet både den iøjnefaldende politiske historie, som han her har anset for mindre meningsfuld, men ikke uvæsentlig, og de skjulte kræfter, hvis betydning først kan anes i et tilbageblik. Billedet af sygdommen gør borgerkrigen til et enten-eller; en egentlig krise, fordi det er det sammenhørende, der kæmper. Når Steenstrup sætter dette udtryk som indgang til perioden, må det betyde, at han ikke regner disse modsætninger som naturlige eller et mere eller mindre ligegyldigt spil om magten, men som en virkelig farlig overgang, samtidig med at han også ser en udviklingsmulighed i det og ikke kun affærdiger det som spild af tid og kræfter.

Ved de helbredende kræfter kommer man til at tænke på det foregående citats ord om den kirkelige bygning, retsordnen og fredens gerning, men også på en regering, der kan sikre dette. Det, at folket vender sig fra ydre til indre opgaver, den mindre ekstensivitet og større intensivitet, er en overgang til et højere etisk stade; ligesom kejserdømmets indbyggere samler man sig om de opgaver der ligger nærmest og som derfor er vigtigst for udviklingen.²⁴ Der er stadig brug for vikingetidens energi, men den må omformes, og fredens gerning kommer til at stå som det afgørende for udviklingen.

For Steenstrup sker udvikling altså ikke kun gennem konflikt, hverken indre eller ydre, men omvendt kan det være tilfældet.

I denne udvikling har både »begivenhedshistorien« og de forskellige former for kulturhistorie deres plads, og de sammenkædes omhyggeligt: S. 515 flg. fortælles først om Knud Lavards ungdom og om, hvordan han som hertug beskyttede de fredelige erhverv; i forlængelse heraf behandles købstædernes og gildernes udvikling, og der rundes af med at fortælle, at Knud blev oldermann i gildet i Hedeby.

Et af de bedste eksempler på forholdet mellem forskellige slags

²⁴ Den samtidige konservative teolog Henrik Scharling beskriver i sit historieteologiske værk »Menneskehed og Christendom«, 1872-74, hele menneskehedens historie ud fra den samme synsvinkel.

individualiteter, mellem helhed og enkelthed hos Steenstrup er Knud den Helliges historie s.477-491. Steenstrup følger den tradition, der ser venligt på kongen, i skildringen af hans død lægger han sig tæt op af Saxo, men det, han refererer loyalt, udnytter han selvstændigt, han skildrer ham i høj grad som et både-og, giver et afrundet og nuanceret billede. Knud er oprigtigt religiøs, en idealist, sigter »mod høje Maal«: »En stærk Statsbygning... at skabe Fred og Ro for Borgernes Virken«; han renser havet for sørøvere, støtter kirken, viser kristelig mildhed mod de fattige, ufri og fremmede. Hans død er også tragisk, »men hans Fald ikke uforskyldt«. Han var »præget af det haarde Formvæsen og den yderliggaaende Askese, som netop var oppe i Tiden«. Han var altfor hensynsløs, herskelysten, agtede ikke »andres Ret til Følelse«; alt for hastig, ville »trods igennem, hvad der senere kun blev naaet gennem et Aarhundredes langsomme Vækst«. Dermed har Knud miskendt udviklingens vilkår, at den kræver tid, ved at ville forcere den og krænket de større individualiteter, nationens og statsdannelsens. Steenstrup vil gå langt for at forstå den enkelte historiske personlighed, men han ser den altid som en del af en helhed.

Steenstrup har set en stærk kongemagt som en nødvendig, ordnende kraft i statens udvikling midt i det selvgroede på kulturens forskellige områder. På samme måde tegner han i Normandiets Historie et billede af hertugmagten som samlende og ordnende kraft, der gjorde retsordenen, »et ved Paabud og Bestemmelser ledet Samfund«²⁵ og »Tilvejebringelse af Fred«²⁶ til hovedopgaver og opbyggede »en stærk Stat... en tætsluttet Enhed«.²⁷ Men det er nok mere markant i Normandiets Historie, fordi der er tale om et land med en »stærkt sammensat Befolkning«,²⁸ og derfor har det selvgroede ikke spillet samme rolle.

Ved afslutningen af bindet om Valdemartiden undersøger Steenstrup årsagerne til den senere nedgang s. 844 flg.: Det var en fare, at arvefølgen ikke var lagt i faste rammer, og at der blev givet så store forleneringer til yngre prinser. Riget havde ingen »Centralmagt« ved siden af kongen, intet fælles ting og kun en svag overordnet administration; skillemurene mellem landsdelene var væk, men der var ikke bygget en helhed derover. Der fandtes ikke »Retsmidler« til kontrol af stormændene, samtidig med at særrettigheder gjorde, at »Samfundet var bleven vanskeligere at regere«; »der manglede Organer, hvorigennem Folkets Ønsker og Klager kunde komme frem«. – Alle disse punkter peger på en svaghed ved landet som stat og på, at uanset den store rolle, kongerne havde spillet for

²⁵ Normandiets Historie... s.204. ²⁶ Ib. s.209. ²⁷ Ib. s.290. ²⁸ Ib.

statsdannelsen, kunne det ikke blive derved; der måtte flere fælles institutioner til.

Ligesom Steenstrup omtaler Knud den Hellige langt mere nuanceret, giver han også Harald Hen en langt mere positiv behandling end Saxo; hans lovgivning havde stor betydning, og man mærker, at der kom »ny Skik og Orden« på møntvæsenet (s. 477). Steenstrups tillid til Saxo som kilde har åbenbart ikke blokeret for en selvstændig vurdering af de historiske personer. Et enestående eksempel på en sådan blokering er vistnok hans rent negative opfattelse af Svend Grathe, der kun ses som en mørk baggrund for Valdemar (s. 588).

Arkæologien var ikke Steenstrups hovedinteresse; han udtaler selv i *Normannerne I*, s. 351, at han holder sig til de skrevne kilder, han ved at meget kunne belyses v. hj. a. oldsagerne, men savner forudsætninger for at kunne bedømme dem. Man mærker i oldtidsafsnittet af DRH, at han savner den menneskelige dimension, de forhistoriske minder vil altid give et ensidigt billede af kulturlivet (s. 20). Grundlæggende hedder det s. 83 f.:

Sjældent eller aldrig tale arkæologiske Fund om Begivenheder. De bringe Bud om Samfundstilstande, om Hændernes Færdighed og Øjets Skønhedssans, men de melde ikke noget om den enkelte Bedrift eller Tildragelse, om den end var Folkets alvorligste og største og blev afgørende for dets Liv. Dette staar atter i Forbindelse med, at Oldsagerne aldrig tale om nogen Individualitet, hverken om det individuelle Menneske eller det enkelte Folk.

Hvad skal man sige til det? Steenstrup sætter selv problemet i forhold til sit individualitetsprincip, og det understreges igen, at individualitet for ham både kan betyde et menneske og et folk. Man kan nok ikke komme uden om, at »oldsagerne«, når der ikke er nogen skriftlig tradition, ikke kan henføres til hverken en person eller et folk. Det, at man siger »enkeltgravsfolk«, udtrykker jo netop, at man ikke kender »folket« gennem andet end disse efterladenskaber, som man derfor opkalder det efter. Dermed er der en begrænsning i fortolkningsmulighederne, også af det materiale vi har. Spørgsmålet er så, hvilken betydning man vil tillægge den. For Steenstrup kan historien aldrig alene blive en tilstandsbeskrivelse, hverken begivenheder eller personer kan undværes i folkets liv; det betyder netop ikke, at kulturforhold og materielle levn er uden interesse, men at de indgår i en helhed, som er næsten umulig at genskabe, når de står alene. En anden, men beslægtet form for savn udtrykker Steenstrup, når han som indledning til runerne s. 89 skriver, at man ville

dog saa gerne høre en Lyd fra Folkets egen Mund, en klingende Røst, som bragte os en Meddelelse om Folkets aandelige Individualitet.

Det er et savn af skrevne kilder til åndshistorien, men åndshistorien er for Steenstrup, ligesom den politiske historie, ikke noget abstrakt, men knyttet til den konkrete personlighed. Jeg har overfor omtalt den betydning, bevidstheden har hos ham; han ønsker handlende mennesker og har samtidig stor åndshistorisk interesse. Med disse udsagn nærmer Steenstrup sig, så vidt jeg kan se den opfattelse, at der, hvor der ikke er nogen historieskrivning, kan historien ikke erkendes som historie.

Iøvrigt fornægter hans evne til selvstændig vurdering sig heller ikke i oldtidsafsnittet; han sætter spørgsmålstegn ved, om ravet har haft så afgørende betydning som eksportartikel i bronzealderen (s.54f.), og om danskernes forfædre virkelig har boet i landet siden stenalderen, uden at der har været folkevandringer (s.93). Men først ved den historiske tids begyndelse fornemmer man, at han rigtig er på hjemmebane (s.219).

Værkets 2. bog behandler perioden o. 800-1042, og Steenstrup indleder med at spørge, hvorfor kristendommen ikke tidligere kom til Danmark (s.207f.). Med denne placering angiver han, at kristendommens indførelse er periodens vigtigste begivenhed. Man lægger mærke til sprogbrugen: »... en saadan Tidens Fylde maatte være kommet...« Siden angives det, at både indre og ydre forhold (flere forbindelser til Frankeriget) gjorde missionen mulig.

Ansgars virke beskrives udførligt, og Steenstrup giver et smukt portræt af ham som både en praktisk begavelse og en drømmer (s. 250 flg.). Hans personlighed har åbenbart i særlig grad talt til Steenstrup, men han er samtidig den, som gør en vigtig begyndelse. »At forstaa en Begyndelse vel, er den bedste Hjælp til at forstaa Fortsættelsen«,²⁹ og på den måde har Ansgar en vigtig plads i udviklingen, uanset at det direkte resultat kun er lille.

Steenstrup tegner billedet af en åndelig brydningstid, hvor heden-skabets forfald medvirker til kristendommens udbredelse (s.249 flg.). Harald Blåtands omvendelse kædes sammen med en stærkere organiseret mission og grundlæggelse af bispedømmer (s.332 flg.). Herefter fortæller han gennemgående om hver enkelt konges forhold til kirker, han viser udviklingen gennem de historiske personer, ligesom vi har set med Knud Lavard og købstæderne. Han fremfører indicier for, at Svend Tveskæg har modsat sig indblanding fra ærkebispens i Bremen s.380 – dette

²⁹ Normannerne II, s.8f.

hænger naturligvis igen sammen med statsdannelse – og understreger s.401 flg. Knud d. Stores personlige fromhed og virke for kirken.

I 3.bog, den omtalte hviletid, ser Steenstrup i Svend Estridsens styrelse af landets indre forhold »en sjælden Dygtighed til at opbygge, ordne og sammenføje« og nævner ordningen af landets kirke som en hovedopgave (s.428). I forbindelse med hans regering omtales også de ældste kirkebygninger s.457 flg.: Vor tanke kan »ikke slippe Trangen til« at få en forestilling om de gamle kirkers udseende – et usædvanligt stærkt og personligt udtryk. Disse bygninger beskrives grundigt, helt ned i så materielle detaljer som den, at visse stensøjler kun har kunnet få deres form ved at have en træstøtte som forbillede, og det anskueliggøres omhyggeligt med billedeksempler. En så tæt forbindelse mellem tekst og billede kan også findes sporadisk i andre sammenhænge i værket, f.eks. ved den omfattende inddragelse af numismatisk stof: I forbindelse med omtalen af Erik Lams forhold til kirken fremfører Steenstrup, at på denne konges mønter findes ærkebispens billede modsat kongens (s.561); nævnes kan også de bekendte kort over landets ældste inddeling og den kirkelige inddeling, men det er ikke noget sted gjort så konsekvent som ved kirkebygningerne.

4. bog, Valdemarernes tidsalder, har som et gennemgående tema de øgede forbindelser udadtil; den danske og den almeneuropæiske udvikling sammenkædes fra begyndelsen (s.593, 604 flg.). Steenstrup undersøger s.647 flg. det store kirkebyggeris karakter med samme nære kontakt mellem tekst og billede som tidligere; tyske mestre har arbejdet her, og man har hentet tufsten fra Rhinområdet; samtidig ser Steenstrup i disse minder et vidnesbyrd om »Datidens Danskes fromme Sind, deres Sans for Skønhed og deres Virketrang«. Det er denne åndshistoriske baggrund, som gør, at også disse ikkeskriftlige kilder for Steenstrup er en klingende røst.

Temaet med forbindelserne udadtil genoptages i en længere behandling af åndshistorien s.683-721, »et Pust af europæisk Aand«: Klosterordner, studierejser og deltagelse i korstog. I denne sammenhæng sættes også historieskrivningen. Kirkens forhold tages endnu engang op s.800-812 og med vægten lagt sammesteds: Valdemar Sejrs gode forbindelser til pavestolen understreges, dominikanerne og franciskanerne begynder deres »betydningsfulde Virken«. Derimod bryder Steenstrup sig ikke om Anders Sunesøns Hexaëmeron, »saare dunkelt... et lærd Forstandsdigt«. Det har nok forekommet ham at ligge for langt fra dansk tankegang. Om menighedens liv i bred almindelighed udtaler han sig med stor forsigtighed, som manglen på kildemateriale må tilsige – han peger på de mange valfarter samt gaver til kirker og klostre, men

samtidig på, at mange hedenske forestillinger levede videre. Dette udsagn om bevidstheden og det åndelige liv kan se ud til at stride mod det tidligere om de danskes fromme sind. Teoretisk har Steenstrup udtalt, at

Allervanskeligst vil det være at drage Slutninger om de Motiver, der ledede den enkelte Individualitet, eller at finde den rette Forstaaelse af et Samfunds aandelige Syn eller religiøse Tro. Ofte er det kun ydre Tegn og Former, der er bevaret til Eftertiden og hvoraf man maa drage Slutninger.³⁰

Kirkebygningerne er netop sådan en ydre form, og i det ene tilfælde slutter Steenstrup herfra til en sindstilstand hos datidens danske, i det andet udtaler han sig med forbehold om deres kristendom og peger på det komplicerede i forholdene. Man kan se dette som en selvmodsigelse hos Steenstrup eller som et udtryk for, at han har erkendt at en befolkning godt kan nære dyb ærbødighed for kirkens ydre fremtræden og ritualerne og i en vis forstand være grebet af budskabet uden i sit daglige liv at være særlig præget deraf.

Steenstrup havde kunnet beskrive kristendommens adkomst og kirkens forhold i et særskilt tematisk afsnit; i stedet har han gjort det på denne trinvis måde, som understreger sammenhængen med den øvrige kulturudvikling og det, man kalder begivenhedshistorien. Det er endnu et eksempel på værkets overordnede ønske om sammenhæng, og den vægt, som tidsfølgen derved får, står i forbindelse med Steenstrups almindelige bestræbelse på at fastslå forholdet mellem årsag og virkning (pragmatisk historieskrivning). Ligesom Valdemarstiden betegner et højdepunkt i forhold til statsdannelsen, gør den det i forhold til åndshistorien, men i begge tilfælde skal det ses på baggrund af det foregående. Disse afsnit fylder i antal sider ikke overvældende meget sammenholdt med resten af værket, men de er markante ved deres placering, deres sprogbrug, ved træk som det nære forhold mellem tekst og billede og ved den forbindelse de har med værkets overordnede interesse for bevidstheden. Dette antyder vel, at Steenstrups interesse for åndshistorien ikke alene skyldes dens betydning for statsdannelsen.³¹

Historikeren J.P.Jakobsen anmeldte Danmarks Riges Historie i tidsskriftet *Tilskueren* 1907, og Steenstrup svarede samme år i tidsskriftet *Fædrelandet*. Hovedforskellen i opfattelse er, at ifølge Jakobsen begynder

³⁰ Nogle Omrids... s.23.

³¹ Jeg håber at kunne vende tilbage til dette spørgsmål.

vort lands organiske historie først ved midten af 12. årh., vi ved ikke, hvad forholdene var i Danmark i vikingetiden, men den har medført et »Krafttab« uden fuld erstatning i nye kulturværdier. Danskerne var »sendrægtige Kulturmodtagere«; han ser »dansk Kultur som en Sildefødning, delvis fremgaaet af udefra tilførte Elementer«. Steenstrup understreger heroverfor ikke bare, at »vort Folks organiske Vækst gaar langt tilbage i Fortiden, tilbage til Oldtidens baade stumme og talende Tidsrum«, han peger også på vikingehæren som en indgang til »vort Folks indre Liv, de sociale Forholds Udvikling« i en ældre tid end Valdemarstiden. Hvis man ikke ser denne i sammenhæng med den foregående udvikling, kommer den til at stå altfor lysende, og det efterfølgende fald bliver alt for brat.

De diskuterer også kirkebygninger. Ifølge Jakobsen skyldtes de alene påvirkning udefra, og vendt mod udsagnet om de danskes fromme sind skriver han, at »Offervilligheden nok snarere var ansporet og ledet af den romerkirkelige Organisation, end den var et umiddelbart Udslag af Folkets egen Drift«. Steenstrup nægter ikke påvirkningen udefra, men peger på det sandsynlige i, at danskere efterhånden uddannede sig til bygmestre og håndværkere, man kender ingen større indvandring af disse, og »naar vi ser, hvorledes disse Kirker rejste sig over hele vort Land, selv i bortliggende Sogne, maa vi formode, at der hos den store Befolkning var en levende Sans for at bygge varige Stenhuse«. I den sammenhæng peger han på den store anstrengelse, det var at skaffe byggemateriale, som sten fra Rhinområdet, d.v.s., at dette ikke har kunnet finde sted uden befolkningens ønske og medvirken.

Endelig diskuterer de tyvestrafte. Jakobsen gør indsigelse mod Steenstrups omtale af dem i D.R.H., I s.824 og siger, at »... de strenge Tyveristrafte er ejendommelige for et vist barbarisk Kulturtrin«. Steenstrup peger på, at man i Middelalderen hverken har haft politi eller fængsler som senere eller kunnet have det; derfor måtte lovene i højere grad true, og livsstraffe var nødvendige for at opretholde »Fred og Orden«. Efter behag kan man udlægge det sådan, at Steenstrup ifølge sin konservative indstilling sympatiserer med drakoniske love, eller sådan, at han i kraft af sin bestræbelse på indlevelse og på at se samfundet som en individualitet, måske også ved at stå udenfor sin samtids sejrende lejr, har kunnet komme fortidens virkelighed nærmere.

Mit udgangspunkt var, at Steenstrup i dette værk først og fremmest er synteschistoriker, og det er som syntese, jeg har karakteriseret det. Netop bestræbelsen efter sammenhæng er karakteristisk for værket, efter at komme helt rundt om perioderne og sætte de forskellige delhistorier i

forhold til hinanden. Det er en stræben, som så vidt muligt undgår generaliserende og skematiske beskrivelser, men respekterer tidsfølgen og bruger organismebilledet til at formulere sammenhængen i udviklingen, den nødvendige forbindelse mellem perioderne. Kernen i dette og i Steenstrups svar til Jakobsen er vel, at for at kunne se en tidsalder som en individualitet – og det vil jo ifølge Steenstrups tankegang sige, for overhovedet at kunne nå til en historisk opfattelse af den – må man gøre sig klart, hvad den medbringer fra fortiden, dens forudsætninger i de tilbagelagte stadier, hvis der ikke er noget at bygge videre på, en tradition, kan der ikke være nogen udvikling, og hvis historikeren ikke inddrager også en storhedstids forudsætninger i en hviletid, får hele den historiske vurdering et falsk perspektiv.

Denne udvikling beskriver Steenstrup bl.a. gennem eller i sammenhæng med personer. Alt andet havde for ham været en abstraktion og en urimelighed. Udviklingen fremkaldes ved det konkrete menneskes, ligesom det konkrete folks, reaktion på de praktiske hensyn og mangehånde omstændigheder, ved den stadige vekselvirkning mellem den store strøm og den enkelte. Derved får hans fremstilling et præg, som det vil være forkert at kalde »personcentreret«, da det langt fra er personerne alene, der interesserer ham, men bedre »at han ser udviklingen gennem personerne«; det konkrete individ er i mange tilfælde den prisme, hvorigennem han ser folkets eller tidsalderens individualiteter. Når han ikke har den, som i oldtidsafsnittet, mærker man, at han savner en indgang til en dybere forståelse. Knud den Hellige er et sådant menneske, som både er påvirket af den store strøm og formår at indvirke på den ved at tage nærliggende opgaver op, men som ved sine »ideologiske« overdrivelser skaber unødigt konflikt. Eksemplet viser, at det for Steenstrup ikke bare er vigtigt, at der foregår en udvikling, men i høj grad også hvordan. Det er rigtigt, at der er en udvikling, men hvis man farer for hårdt frem, skaber man problemer i stedet for at løse dem. Ens vurdering af denne holdning vil afhænge af, hvem man er, og man kan sige, at den vil komme naturligt til en konservativ; men det er værd at lægge mærke til, at det også gælder i et tilfælde, hvor Steenstrup mener, at den tilstræbte retning i udviklingen var rigtig. Dermed får hans historieskrivning ved siden af sin psykologiske dimension også en etisk, som ligger meget langt fra dyrkelsen af historien med stort H og en almindelig stillingtagen til fordel for sejrherrene.

Danmark som en naturlig enhed og bevidstheden om en fælles fortid er grundlæggende for Steenstrup, men hans nationale holdning fremtræder uden overdrivelser og bærer snarere præg af, at han har været så sikker på sin egen identitet, at han har kunnet se afbalanceret på mange emner.

Det gælder vikingetogene, og det gælder kulturel påvirkning udefra, som han i mange tilfælde vurderer særdeles positivt, f.eks. klosterordnerne. Han sætter landet i forhold til det, der sker udenfor, ligesom han sætter en periode i forhold til det tidligere. I dette som i det politiske gælder, at udviklingen skal foregå som rolig vækst og ikke må forceres igennem. I den sammenhæng må man også se den interessante undtagelse som opfattelsen af Anders Sunesøns Hexaëmeron danner, hvor man savner den forståelse, som han tilstræber, og så vidt jeg kan se i vidt omfang også når. Uanset at digtet har ligget størstedelen af den datidige befolkning fjernt, er det vel ikke uinteressant, at en dansker har skrevet et læredigt, der var på omgangshøjde med tidens fornemmeste teologiske lærdom, og det skulle ikke passe dårligt i tidens åndelige signalement, som han tegner det; alligevel prøver han at skubbe det ud. Det betegner en overdrivelse, et sidespor i udviklingen ligesom Knud d.H. i statshistorien. Det er den fælles bevidsthed, som i sidste instans giver enkelthederne mening, et idealistisk træk hos Steenstrup, og Hexaëmeron har ingen plads i denne fælles bevidsthed.

Blandt de praktiske hensyn spiller retsordnen og nødvendigheden af, at »Fredens Gerning« kan øves uforstyret en fremtrædende rolle. Alene dette bringer kongedømmet i focus, som den eneste institution, der, som kulturen i sin helhed var, kunne håndhæve loven. Samtidig er der balance mellem en selvgroet ret, og een der gives ovenfra; d.v.s., at statsdannelsen hovedsagelig foregår som opbygning af faste rammer om et indhold, som befolkningen selv har dannet. Monarkiet er helt nødvendigt for udviklingen, men det er samtidig henvist til sin helt bestemte plads; staten måtte styrkes, jvf. bemærkninger om svagheden ved Valdemarstidens styre, men den måtte heller ikke overspille sin rolle, jvf. igen Knud den Hellige. Denne balanceakt er karakteristisk for konservativ tankegang, og den finder sit naturlige udtryk i organismetanken; de forskellige kræfters samvirken betinger udviklingen; indre konflikter, som en borgerkrigsperiode, kan være nødvendige, men kun som en krise, ikke som en naturlig tilstand.

De træk, som her er fremdraget hos Steenstrup, vil måske støde nogle, men næppe så mange i dag om i 1970'erne. Interessen for national identitet og kulturarv – bl.a. i sammenhæng med Europadebatten – og den voksende forståelse for det enkelte menneske i historien og for åndshistorie gør vel, at man i dag bedre kan sætte sig ind i, at det overhovedet har været muligt at anlægge sådanne synsvinkler. Det samme gælder retsordnen, der jo indebærer beskyttelse af den private ejendomsret. I den historiografiske debat op til 1980 fik Steenstrup så

godt som ingen plads, og han passede heller ikke særligt godt til det daværende ideologiske klima. I dag ser verden anderledes ud, og da faget historie udpræget savner inspirationer, kunne man måske begynde at undersøge, om der også findes en anden sandhed om den danske historievidenskabs udvikling. Og da Steenstrup på mange måder, i sin metode og i et spørgsmål som forholdet mellem det nationale og påvirkning udefra, repræsenterer et nuanceret standpunkt, der ikke kun søger een forklaring, men en helhed af mange forklaringer, er han slet ikke den værste inspiration, man kan tænke sig.